

УДК 94(477.87):271.2–722.53

**СВЯЩЕНИК І ПРИХОД. МОДЕЛІ
САМОРЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В УМОВАХ
НАСИЛЬНОГО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

**THE PRIEST AND PARISH. THE MODELS OF
SELF-REPRESENTATION IN THE CONDITIONS
OF FORCED REUNIFICATION (ON THE
EXAMPLE OF TRANS-CARPATIAN REGION)**

Данилець Ю. В.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології, етнології та
культурології, Ужгородський національний
університет (Ужгород, Україна), e-mail:
jurij.danilec@uzhnu.edu.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

Danilets Yu. V.,

Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor, Associate Professor of the Department of
Archeology, Ethnology and Culturology, Uzhhorod
National University (Uzhhorod, Ukraine),
e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

Розкривається питання взаємовідносин парафіян і духовенства в умовах насильного возз'єднання греко-католицьких громад з православною церквою в Закарпатській області. Автор аналізує моделі саморепрезентації колишніх греко-католицьких вірників та священників, відносини «новоправославних» з «староправославними» священниками / вірниками. Для розкриття проблеми автор пропонує умовно виокремити кілька типів парафій: 1) православні приходи, де абсолютну більшість склали вчорашні греко-католики; 2) громади, де греко-католики склали меншість; 3) приходи на чолі яких стояв «новоправославний» священник; 4) парафії, які обслуговував «староправославний» пастир. Взаємовідносини на рівні приходу розглядаються на основі листів до канцелярії Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії та документів Державного архіву Закарпатської області. Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що на рівні парафії та єпархії загалом спостерігалися наступні протиріччя: догматичні (дотримання старих правил у проведенні літургії, спроба впровадження православних нововведень), економічні (питання грошового утримання, вірахування до єпархіального управління, ремонтні роботи), призначення на приход (боротьба за багатіші парафії, церковні посади), питання особистого характеру.

Ключові слова: греко-католики, громада, єпархія, православні, священник, приход.

The paper reveals the relationship issues parishioners and the priesthood face in the conditions of forcible reunification of the Greek-Catholic communities with the Orthodox Church in Transcarpathian region. The author analyzes the model of self-representation of the former Greek Catholic believers and priests, relationship between «Orthodox new-rite» and «Orthodox old-rite» priests / believers. To solve the problem, it is suggested that several types of parishes be singled out for convenience: 1) Orthodox parishes, where the absolute majority of parishioners were yesterday's Greek Catholics; 2) communities in which the Greek Catholics constituted a minority; 3) parishes which were headed by the «New Orthodox» priest; 4) parishes which were served by the «Old Orthodox» priest. Relationships at the parish level are scrutinized on the basis of letters to the office of the Mukachevo-Uzhhorod Orthodox diocese and documents of the State Archives of Transcarpathian region. The analysis of the sources gives reason to state that on the level of the parish and the diocese there were generally observed the following contradictions: dogmatic (adherence to old rules in conducting the liturgy, attempts to implement orthodox innovations), economic (issues of salaries, payments to the diocesan administration, repair work), appointment to the parish (struggle for wealthier parishes, church positions), personal issues.

Keywords: Greek Catholics, community, eparchy, Orthodox, priest, parish.

Актуальність вивчення теми взаємовідносин на рівні окремої парафії та священника надзвичайно важлива у наш час. З утворенням єдиної помісної

православної церкви на місцях розпочався процес волевиявлення громад щодо своєї приналежності. Неабияку роль у зміні церковної юрисдикції відіграють священники, котрі користуються значним авторитетом. В окремих випадках самі парафіяни, проти волі пастиря вирішують своє подальше існування, що призводить до конфліктних ситуацій. Подібні процеси переживали закарпатці після Другої світової війни.

Зазначимо, що у статті щодо греко-католиків, котрі з різних причин опинилися у складі Руської/Російської православної церкви (далі – РПЦ) будемо послуговуватися двома термінами: «новоправославні» та «возз'єднані». Щодо православних, котрі були з самого початку в лоні даної конфесії, вживаємо термін: «староправославні» та «православні».

Визволення Закарпаття Червоною армією у кінці жовтня 1944 р. принесло в суспільне життя антирелігійну складову. З інтегруванням до УРСР на території області поширилося радянське законодавство про культу. Початково влада вирішили питання з православними громадами, які знаходилися у складі двох юрисдикцій – Сербської та Константинопольської. Більше 90% парафій і монастирів підпадали під владу патріарха у Белграді. Військове керівництво та місцеві комуністи організували кілька звернень до Москви і відправили невелику делегацію, перед якою було поставлено завдання домагатися переходу із складу Сербської православної церкви (далі – СПЦ) до РПЦ [29–32]. Використавши складну ситуацію в Белграді, коли патріарх Гаврило (Дожич) і більшість архієреїв перебували поза межами країни, представники Московської патріархії домоглися згоди єпископа Володимира (Раїча) на канонічний відпуск ввіреної йому пастви [23, с. 145]. У подальші місяці доля православних Закарпаття вирішувалася Синодами РПЦ і СПЦ, а в Мукачєво призначили єпископом уродженця Полтави Нестора (Сидорука) [24, с. 14]. Інша група вірників і священників була змушена приєднатися до РПЦ, що відбулося після офіційного зречення архієпископа Савватія (Врабеца) на вказані території [19; 34]. Таким чином, використавши міжнародні важелі впливу та переможні наслідки Другої світової війни РПЦ поглинула Мукачівсько-Пряшівську кафедру, котра, через включення Пряшівщини до Чехословаччини, почала називатися Мукачівсько-Ужгородською єпархією Українського екзархату.

Станом на 1943 р. на Закарпатті налічувалося 112 приходів та 5 монастирів і 8 скитів [17]. Приблизно така ж ситуація, за винятком незначного зростання кількості приходів, спостерігалася на кінець 1944 р. Разом з тим, слід відзначити, що православне духовенство брало активну участь у возз'єднаних процесах, ряд священників навіть були обрані делегатами Першого з'їзду Народних комітетів. Щодо міжконфесійних відносин на території області, то, за винятком конфліктів у 1920–х рр. за храми і майно, між вірниками панував мир і спокій. Поставивши в залежність місцеве православне духовенство та усунувши

незадоволених (у 1946 р. був убитий за загадкових обставин адміністратор епархії 1941–1944 рр. ігумен Феофан (Сабов) [25–26; 28], влада взялася за греко-католицьку церкву.

Не будемо вдаватися в поглиблений аналіз даного питання, яке в достатній мірі розкрито в українській та зарубіжній історіографії [18; 20], зазначимо тільки, що радянська влада та місцеві комунисти у повній мірі використали заданий конфлікт греко-католики – православні, реанімувавши його з новою силою. У першу чергу, на місця були розіслані інструкції щодо ініціювання повернення культових споруд в селах, де храми певний час знаходилися у руках православних в 1920–х рр., а потім через суди були повернути греко-католикам. У зв'язку з пасивністю єпископа Нестора та місцевих священників, звернення писалися під егідою голів сільських комітетів і лише формально підтримувалися Єпархіальним управлінням.

Протягом осені–початку зими 1944 р. у володіння православних перейшли 27 храмів, в 1945 р. – 39, в 1947 р. – 5 і монастир на Чернечій горі в Мукачеві, в 1948 – 23 церковних споруд [1, арк. 9–10]. Друга частина культових споруд була передана владою через звернення вірників, які, згідно поданих сільськими комітетами документів, склали більшість. На 24 січня 1947 р. Мукачівсько-Ужгородська епархія складалася із 135 приходів (115 основних та 20 філіалок), які використовували 182 храми та 12 каплиць [22, арк. 1]. На кінець 1948 р. на Закарпатті налічувалося 132 православні парафії, які мали у своєму володінні 234 храми [1, арк. 14]. Їх обслуговувало 126 священників та дияконів із «чорного» і «білого» духовенства (52/74). У звітах епархії значиться також неприходське духовенство, що обслуговувало монастирі (22 чол.), 1 священник був без приходу та 1 перебував за штатом. Загальна кількість священнослужителів складала 150 осіб [1, арк. 17]. В області діяло 7 монастирів із 199 насельниками та 8 скитів із 82 жителями. Загалом в обителях проживало 281 особа (в тому числі послушники і духівники) [1, арк. 34–44].

Бездіяльність єпископа Нестора (Сидорука), який не бажав втягуватися у процес ліквідації Мукачівської греко-католицької епархії та різко засудив вбивство владики Теодора (Ромжі) в 1947 р., призвело до його переведення в Курськ. У 1951 р. згаданий архієрей раптово помер на 47 році життя. За офіційною версією в нього стався крововилив у мозок [27, с. 7]. Принагідно зазначимо, що й інші автори листа проти вбивства Ромжі – єпископ Антоній (Пельвецький) та Михайл (Мельник) також передчасно померли. На Закарпатті було переведено архієпископа Макарія (Оксюка), який завершив так званий процес «возз'єднання». Зокрема, в 1948 р. до православної епархії перейшло 23 греко-католицькі приходи із 12 філіалками [1, арк. 13], а в 1949 р. і решта храмів (206 приходи та 132 філіалки) [2, арк. 16]. 28 серпня 1949 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці на Чернечій горі було формально затверджено

ліквідацію Ужгородської унії. За матеріалами архієпископа Макарія у святкуванні взяло участь також 75 колишніх греко-католицьких священників [2, арк. 16].

За матеріалами отців Даниїла та Стефана Бендасів протягом 1949–1950 рр. до православної церкви погодилися увійти 128 священників. Аналіз документів дає підстави стверджувати, що даний перелік є не повним. Наприклад, у ньому немає о. Стефана Верб'ящука, який після повернення з ув'язнення перейшов у 1958 р. до православної церкви [12]. Не згадано у книзі і монаха-василіянина Феодосія (Сочку), що ніс послух з 1932 р. в Мукачівському монастирі, а в 1945 р. був переведений до Бороняви. У 1947 р. він написав листа до настоятеля чоловічого скиту в с. Бедевля архімандрита Боголіпа (Церковника) з проханням прийняти його у склад братії. У 1948 р. його було рукопокладено в ієромонахи та направлено на приход. У різних селах Феодосій пропрацював до 1980 р., дослужившись до сану ігумена [7].

На кінець грудня 1950 р. в Мукачівсько-Ужгородській епархії налічувалося 303 приходи, які користувалися 577 храмами (з них 154 приписні) [3, арк. 23–24]. У епархіальних світах зазначено, що парафії обслуговувало 224 священники (5 архімандритів, 42 ієромонахи, 176 протоієреїв). Таким чином, порівнюючи статистику 1950 р. із 1948 р. маємо різницю в 98 осіб, які складали групу колишнього греко-католицького духовенства. Однак, із загальної кількості «возз'єднаних», частина кліриків так і не приступила до пастирської роботи. Деякі перебували на пенсії по старості, інші працювали на цивільній роботі тощо.

Що стосується приходів, які діяли на Закарпатті після 1949 р., то пропонуємо розділити їх на кілька типів: 1) православні приходи, де абсолютну більшість складали вчорашні греко-католики; 2) громади, де греко-католики складали меншість; 3) приходи на чолі яких стояв «новоправославний» священник; 4) парафії, які обслуговував «старо-православний» пастир.

Церковне життя в нових умовах породжувало різні протиріччя. Взаємвідносини на рівні приходу ми спробуємо розглянути на основі листів до канцелярії Мукачівсько-Ужгородської православної епархії, документів Державного архіву Закарпатської області і т.д. Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що в епархії загалом та в окремо взятих парафіях спостерігалися наступні протиріччя: догматичні (дотримання старих правил у проведенні літургії, спроба впровадження православних нововведень), економічні (питання грошового утримання, відрахування до епархіального управління, ремонтні роботи), призначення на приход (боротьба за заможніші парафії, церковні посади), питання особистого характеру. Зустрічалися випадки, коли реальна причина незадоволення священником приховувалася, а йому висували претензії економічного чи морального характеру. Цей випадок часто стосувався саме скарг «возз'єднаних» вірників щодо православних

священиків. Цілком зрозуміло, що віруючі не могли написати єпископу, що їм не подобається православний обряд, впровадження православних правил тощо. Вони шукали інші причини усунути «староправославного» священика і отримати іншого, «новоправославного», або лояльного до них, котрий буде служити літургію за бажанням вірників, тобто по-старому.

Важливі спостереження викладені у звіті єпископа Іларіона (Кочергіна), який керував єпархією в 1950–1956 рр. Він стверджував, що після поповнення єпархії «возз'єднаними» парафіями у багатьох населених пунктах склалася ситуація, коли існували одночасно два приходи, із яких один – греко-католицький, як правило ліквідувався, переходячи на статус приписного. Відбувалася також реорганізація церковних комітетів [3, арк. 9].

Надзвичайно цікаві свідчення єпископа Іларіона щодо відносин між «староправославними» і «новоправославними» священиками. У звіті за 1950 р. архієрей наголошував, що з самого початку своєї діяльності він намагався засвідчити «возз'єднаному» духовенству довіру як з боку єпархіального архієрея так і з боку «староправославних» священиків. «Вони вважали себе після возз'єднання закинутими і, по їх власних судженнях, нікому не потрібними» [3, арк. 7]. Щоб зблизити духовенство єпископ організовував спільні богослужіння, нагороджував священиків. У звіті за 1952 р. той же архієрей зазначав, що пастирів, у яких було зафіксовано на місцях відступлення від православного чину відправлення богослужіння, викликалися до Єпархіальне управління для пояснення, а потім направлялися в Мукачівський монастир на практичне навчання. Серед осіб, що проходили через таку процедуру названо: М. Барну, С. Дуфинця, Ю. Дюрко, В. Ортуая, В. Поповича, П. Скубенича, О. Штеця та інших. З кінця року при монастирі в Мукачеві проводилися пробні богослужіння, які проводили «новоправославні» священики. На кожний день викликали по одному священнослужителю, який під контролем соборного причту повинен був виконати цілодобове богослужіння (вечірня, утрєня і літургія) [4, арк. 6].

Наступного року архієрей звітував у патріархію, що перевірка встановила здійснення священиками під час практики літургії по православному, але повернувшись додому, декотрі із них продовжували служити з використанням греко-католицьких традицій. Благодійні пояснювали це явище наступними факторами: «возз'єднані священики бояться скомпрометувати себе в очах вірників і бути зарахованими ними до схизматиків. Один із них виразився так: як я можу робити по інакшому, якщо раніше, протягом 15 років говорив проти православ'я» [5, арк. 9]. Єпископ називав і кілька випадків у «староправославного» священства, коли воно, на догоду вірникам, відходило від православного обряду і служило по греко-католицьким правилам.

Важливі відомості єпископ Іларіон наводить про взаємовідносини священиків та парафіян.

Зокрема, у звіті за 1952 р. він зазначав, що в єпархії є чимало сіл, де релігійні общини не приймають священика – ні «староправославного», ні «возз'єднаного». Вірники таких громад самі збираються у храмах, де часто під керівництвом псаломщика відправляють богослужіння і треби. «Свавільля псаломщиків дійшло до того, що читають навіть Євангеліє під час таких служб і здійснюють не дозволені для них священницькі дії» [4, арк. 6]. У документі наведено приклад населених пунктів – с. Затисівка (Севлюшського округу (нині Виноградівського району) та с. Глибоке (Ужгородського округу (району)). До Затисівки єпархія відправила «возз'єднаного» священика до аналогічних вірників. «Вони не пустили пастиря до храму і заявили, що їм священик не потрібен. Вони можуть обійтися і без нього та самі будуть задовольняти свої релігійні потреби» [4, арк. 6]. За словами єпископа, це сталося із-за того, що їхній колишній священик перейшов у православ'я.

Про затисівську парафію доповідав єпископу 24 грудня 1969 р. чорнотисівський священик Петро Сокач. За його словами, 14 грудня 1969 р. він служив на парафії вечірню, а 21 грудня – утрєню та літургію. У храмі було присутні біля 100 вірників, які прихильно поставилися до священика. Головною перепорою упорядкування нормального життя приходу священик вважав церковних кураторів і церковника, які хоч і віддали ключі від храму, але самі були відсутні. «Народ сам по собі добрий – побожний, хотів би, щоб кінчалось православне богослужіння, але вони стоять на перешкоді» [13].

У с. Глибоке, яке було населене переважно колишніми греко-католиками, також відправляли кілька разів священика із «новоправославних». «В 1951 р. священика обплювали, а народ, що перебував у храмі розбігся під видом того, що не бажає опоганитися від православного священика» [4, арк. 6]. Аналогічна ситуація повторилася і в 1952 р. Однак, зустрічалися й інші випадки. За словами єпископа Іларіона, в єпархії було ряд «староправославних» сіл, які категорично не хотіли приймати «новоправославного» священика. Архієрей наводив і позитивні приклади примирення між колишніми греко-католиками та «староправославними» священиками. У м. Хуст, де два роки вірники противилися призначенню священика, був добре прийнятий прот. Іван Густі. З того часу на парафії «панує мир і спокій, а в храмі відправляється в точності православний чин Богослужіння» [5, арк. 12]. Аналогічна ситуація спостерігалася в селах Ракошино, Верхні Ворота, Терсєва, Тур'я Пасіка [5, арк. 18].

Чимало місця у єпархіальних звітах займає питання антагонізму між «староправославними» та «новоправославним» священством. Архієрей бачив початок цього явища ще у перших роках ХХ ст., коли у краї відновилося православна церква. Зважаючи на значну потребу у священиках, в сан були рукопокладені особи, що не мали відповідної освіти. Разом з тим, всі греко-католицькі парохі мали вищу освіту, і, за словами

автора звіту, ставилися до своїх опонентів як до неуків. У 1920–1930 рр. православні отримали більше кандидатів із богословською освітою, але протистояння не припинялося. «Після 1949 р. суперечки відновилися, православні вважали, що вони б мали грати головну роль у єпархії. Коли архієпископ Макарій намагався приблизити до себе новоправославне духовенство – староправославні заявили: «не греко-католики возз'єдналися з Православною церквою, а Макарій возз'єднався із греко-католиками» [4, арк. 17].

До 1954 р. у переважній більшості сіл на «староправославній» парафії служив «староправославний» священник, а на колишній греко-католицькій – «новоправославний». Але, у тому ж році єпископ вирішив змінити усталену традицію, яка, на його думку, могла сприяти зближенню двох таборів та поширення православного обряду. На чолі благочинних округів та парафій, що насильно «возз'єдналися», були призначені «староправославні» священники. Такі дії були здійснені в районах, де раніше не було взагалі православних приходів. Єпископ Іларіон вважав, що поширенню православного обряду в окреслених регіонах заважали якраз «возз'єднані» священники, «які приєдналися лише формально, а на ділі і надалі противилися всім нововведенням» [6, арк. 12].

Цікавими є звіти священників про ситуацію на «новоправославних» парафіях. Візьмемо для прикладу села, священником який був о. Іван Петрушка. Описуючи життя парафії у с. Бороняво благочинний Хустського округу Євгеній Боршош 3 травня 1950 р. писав: «Православний приход в Бороняві налічує вірників всього коло двох тисяч, із них староправославних 600 душ, а інші – новоправославні. Перший священник, який священнодіяв у Бороняві по возз'єднанню, був о. Іоанн Петрушка. Він нічого православного не вніс в Богослужіння, а навпаки старався служити по греко-католицьки. Його греко-католики дуже любили, а староправославні ненавиділи, тому що вважали його не своїм священником» [8]. Вже 7 червня 1952 р. згаданий священник у листі-покаянні на ім'я єпископа Іларіона визнав: «ставши православним священником до цього часу не постарався засвоїти православний чин богослужіння. У с. Великі Ком'яти, де я був настоятелем, нічого не зробив на користь православного чину, продовжував служити по старому. Те ж саме робив і на новому приході в с. Підвиноградово, де до цих пір (немає православного богослужіння)» [9]. Слова священника підтверджували також вірники с. Підвиноградова у скарзі до Єпархіального управління. Вони повідомляли, що священник лише частково виконував директиви єпархії щодо переходу на православне богослужіння та «не поминав патріарха Московського Олексія» [10]. Треба відмітити, що парафія складалася із колишніх греко-католиків. Через 11 років служіння той же священник повідомляв єпархіального архієрея, що в м. Іршава він застав майже греко-католицький обряд богослужіння, «а дяки по уніатському

співали». Виявивши відсутність православних ікон, книг та неправильно облаштований престол, священник досить дипломатично намагався все виправити, щоб «не поломити ще аж ніяк не закріплене деревце Святого Православ'я у Іршаві» [11]. Як видно із документів, позиція священника щодо зміни обряду на православний докорінно змінилася.

Характеризуючи діяльність «возз'єданого» священника Степана Брунцвіка у с. Великий Бичків на Рахівщині о. Дмитро Рушак, вказував, що «по сьогодні в обох возз'єднаних храмах всі треби і обряди відправляються строго по-уніатському і із уніатських книг. Руснак Дмитро – псаломщик Св. Успенської церкви висміює все, що православне. Він старається агітувати коли хто-небудь помре із православних, що мовляв, православний псаломщик погано співає, що вони теж православні і на похороні від великого храму будуть співати красивіше. О. Брунцвік не старається завести в церкві богослужіння по-православному. В Бичкові унія по-старому. Будинок в будинок його і мої вірники, «наші і ваші», уніати і православні. На жаль, чимало наших отців православних приєдналися до унії, поголилися, скорочують богослужіння і забули що вони священники» [15].

Зустрічалися випадки, коли «новоправославний» священник призначався на 100% староправославний приход. Це викликало певні конфлікти та незадоволення вірників. Наприклад, жителі с. Росішка на Рахівщині 6 січня 1964 р. скаржилися єпископу на складну релігійну ситуацію в населеному пункті. Після смерті багаторічного настоятеля о. Василя Несуха на парафію призначили священника Степана Верб'ячука. При ньому «народ відхилився, тому що, по-перше, його не зрозуміти коли він читає святе Євангеліє і коли говорить проповідь, по-друге, що він більше тримає відправу по-уніатському, а ми не звикли, бо ми православні з 1923 року» [12]. Вірники просили перевести згаданого пастиря і призначити до них о. Брунцвіка («новоправославного») або о. Волошука («староправославного»). Єпископ оперативно виконав прохання вірників, надавши о. Степану під управління приход до Мукачівщини.

Подібна ситуація була з священником Іваном Гаджею у с. Березово Хустського району. Після ліквідації греко-католицької церкви у населеному пункті виникли дві паралельні парафії – «ново» і «староправославна». У зв'язку із тим, що Гаджа стояв на чолі греко-католицької громади з 1947 р. і погодився перейти у православ'я, йому доручили служити в обох храмах. 15 листопада 1949 р. у листі до архієпископа Макарія (Оксюка) він повідомив про напружену обстановку між вірниками. За словами священника, незважаючи на усний дозвіл архієрея служити у різних церквах по різному, він намагався оправаляти «возз'єднаних» греко-католиків. Разом з тим, пастир відчував недовіру і грубість з боку православних, які, начебто, вимагали від нього дотримання певних звичаїв, котрі не притаманні східній церкві [16, арк. 8]. Дане питання розширює «Заява»

православних вірників т.зв. «малої церкви» із с. Березово. Вони вказували, що о. Іван «править у них незмінним статутом греко-католицьким, як ся служило в уніатських церквах». У провину священнику ставилося вживання «філіокве», не поминання патріарха і екзарха, не допуск малих дітей до причастя, причащення дорослих на колінах, служіння «тихої служби», відправлення служби «Серця Ісусового» та ружанського молебну [16, арк. 12]. Єпархіальне керівництво перемістило о. І. Гаджу до с. Чома на Берегівщині [16, арк. 25].

Жителі с. Затисівка (100% «новоправославний» приход) 25 травня 1977 р. скаржилися єпископові Савві (Бабинцю) на їх колишнього священника Петра Сокача. У документі зазначалося, що священник агітує проти вірників через те, «що ми зняли образ (ікону – автор) Антонія Падуанського, ліквідували буксу взаємодопомоги і вводимо православні звичаї». Селяни наголошували, що загадані дії було зроблено за наказом єпархіальної влади, яку сам П. Сокач проінформував про наявні відхилення у храмі. «Він наговорює жінок, щоб вони вимагали від церковної ради колишніх порядків, які були при ньому..., щоб не ходили до нього сповідатися (мається на увазі новий священник – автор), бо він не старої віри, а православної» [14].

Важливі відомості містять звіти уповноваженого у справах РПЦ по Закарпатській області. Наприклад, у звіті за 1956 р. А. Шерстюк подав витяги із розмови колишнього греко-католицького вірника з священником Дулішковичем, котрий повернувся із ув'язнення. На питання священника, чи відвідує той храм, останній відповів, що так, відвідує. Тоді Дулішкович, нібито, порадив йому не ходити до храму, тому що, «в даний час церква не та, що була раніше». Вірник йому заявив: «Пане отче, за цей час нічого у церкві не змінилося. Служба Бога служиться по тих самих книгах, що і Ви служили, тільки трохи довше. Ви дещо пропускали, а вони вичитують все підряд, по черзі». На це йому Дулішкович відповів – «Справа не в тому, а в тому, що всі православні священники дали радянській владі присягу бути їй вірними, дати присягу безвірникам, все рівно, що присягнути сатані. За це все священники-схизматики, залишені божою благодаттю» [21, арк. 4].

Отже, дослідження взаємовідносин парафіян та священників на Закарпатті у радянський період є досить складним. Як свідчать документи, сам процес «возз'єднання» пройшов під тиском влади та досить пришвидшеними темпами. Починаючи з кінця 1940 рр. та протягом майже двадцятих років у багатьох селах продовжували існувати паралельні парафії «ново» і «староправославних». Згодом одна із громад ліквідувалася шляхом злиття, а культове приміщення руйнувалося чи передавалося місцевим органам влади. Співжиття двох, колись ворогуючих таборів, у різних населених пунктах було відмінним. Однак, головну роль у цьому процесі відігравав людський фактор та вміння єпархіальної влади знайти відповідну «золоту середину» в питанні призначення священників, впровадження православних обрядів і т.д.

Список використаних джерел

1. 'Архів Мукачівської православної єпархії', Звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1948 р.
2. Там само, Звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1949 р.
3. Там само, Звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1950 р.
4. Там само, Звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1952 р.
5. Там само, Звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1953 р.
6. Там само, Звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1954 р.
7. Там само, Особова справа ігумена Феодосія (Сочки).
8. Там само, Особова справа прот. І. Петрушка. Доклад о. Євгенія Боршоша на ім'я єпископа Іларіона (Кочергіну) від 3 травня 1950 р.
9. Там само, Лист єпископу Іларіону (Кочергіну) від 7 червня 1952 р.
10. Там само, Скарга вірників с. Підвиноградово Виноградівського району на ім'я єпископа Іларіону (Кочергіну) від 7 березня 1952 р.
11. Там само, Лист єпископу Миколаю (Кутепову) від 10 травня 1963 р.
12. Там само, Особова справа священника Стефана Верб'ячука. Лист вірників с. Росішка Рахівського району на ім'я єпископа Боголіпа (Анцуха) від 8 грудня 1955 р.
13. Там само, Особова справа священника Петра Сокача. Доповідна записка священника Петра Сокача на ім'я архієпископа Григорія (Закаляка) від 24 грудня 1969 р.
14. Там само, Скарга вірників с. Чорнотисово Виноградівського району на ім'я єпископа Савви (Бабинця) від 25 травня 1977 р.
15. Там само, Особова справа священника Степана Брунцвіка. Репорт священника Дмитра Рушака від 8 грудня 1955 р.
16. Там само, Особова справа священника Івана Гаджі.
17. Там само, Список духовенства Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії за 1943 р.
18. Боцюрків, Б., 2005, 'Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)', переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 268 с.
19. 'В Мукачівсько-Пряшівській єпархії', 1946, *Закарпатська правда*, 7 лютого, с.4.
20. Войналович, В., 2005. 'Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс', Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. К.: *Світосгляд*, 742 с.
21. 'Державний архів Закарпатської області', Ф.Р-195, Оп.12, Спр.44.
22. Там само, Ф.Р-544, Оп.2, Спр.2.
23. Данилець, Ю., 2017. 'Поездка делегации Мукачевско-Пряшевской православной епархии в Москву и канонический переход в состав РПЦ (на материалах ГАРФ)', *Rocznik teologiczny*, Rok LIX, Z.1, s.131–150.
24. Данилець, Ю., 2017. 'Життєвий шлях православного єпископа Нестора (Сидорука) у світлі нових архівних документів', *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла»*, Вип.1 (36), с.14–22.
25. Данилець, Ю., 2011. 'Ігумен Феодан (Сабов)', *Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв) та ін., Ужгород*, с.159–166.
26. Довганич, О., 1999. 'Трагічна доля православних священників Феодана і Петра Сабових', *Соціал-демократ*, 24 квітня, с.5.
27. Концевич, Н., прот., 1951. 'Єпископ Курский и Белгородский Нестор (некролог)', *ЖМП*, №11, с.7–8.
28. Ладижець, О., 1995. 'Вони вбивали не тільки віру', *Срібна земля*, 17 червня, с.3.
29. 'Петиция игумена Феодана (Сабова) и 23 священников Мукачевско-Пряшевской епархии к митрополиту Ленинградскому и Новгородскому Алексию (Симанскому) Патриаршему местоблюстителю с просьбой принять их епархию в состав Московской Патриархии, 19 ноября 1944 г.', 2009. *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг.: Документы российских архивов: В 2 т. [Текст] / РАН; Ин-т*

славяноведения; Федер. архив. агентство; Гос. архив РФ; Редкол.: В. И. Волокитина (отв. ред.). Т.1: Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1948 гг., Москва: РОССПЭН, с.61–65.

30. 'Письмо православного духовенства Закарпатской Руси И. В. Сталину с просьбой принять Карпатскую Русь в состав Советского Союза, 18 ноября 1944 г.', 2009. *Русская православная церковь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов / Составители: Васильева О. Ю., Кудрявцев И. И., Лыкова Л. А.*, Москва: Издательство Крутицкого подворья; Общество любителей церковной истории, с.146–149.

31. 'Пребывание в Москве делегации Православной Церкви Закарпатской Украины', 1945, *ЖМП*, №1, с.5–10.

32. 'Пребывание в Москве епископа Мукачевского Владимира', 1945, *ЖМП*, №11, с. 20–21.

33. Сабов-Ізьянин, Ф., 2003, 'Мученики за віру', *Срібна земля*, 20 грудня, с.15.

34. *Церковний Календарь на 1946 год*, Мукачево: Издание Канцелярии Епископа Мукачевского и Ужгородского, с.32.

References

1. 'Архив Mukachivskoji pravoslavnoi jeparkhiji', Zvit po Mukachivskjo-Uzhgorodskij jeparkhiji za 1948 r. (Report on the Mukachevo-Uzhhorod Eparchy for 1948).

2. Tam samo, Zvit po Mukachivskjo-Uzhgorodskij jeparkhiji za 1949 r. (Report on the Mukachevo-Uzhhorod Diocese for 1949).

3. Tam samo, Zvit po Mukachivskjo-Uzhgorodskij jeparkhiji za 1950 r. (Report on the Mukachevo-Uzhgorod diocese for 1950).

4. Tam samo, Zvit po Mukachivskjo-Uzhgorodskij jeparkhiji za 1952 r. (Report on the Mukachevo-Uzhhorod Diocese for 1952).

5. Tam samo, Zvit po Mukachivskjo-Uzhgorodskij jeparkhiji za 1953 r. (Report on the Mukachevo-Uzhhorod Diocese for 1953).

6. Tam samo, Zvit po Mukachivskjo-Uzhgorodskij jeparkhiji za 1954 r. (Report on the Mukachevo-Uzhhorod Diocese for 1954).

7. Tam samo, Osobova sprava ighumena Feodosija (Sochky) (Personal Affairs of the abbot of Theodosius (Sochka)).

8. Tam samo, Osobova sprava prot. I. Petrushka. Doklad o. Jevghenija Borshosha na im'ja jepyskopa Ilariona (Kocherghinu) vid 3 travnja 1950 r. (Personal Affairs of the I. Petrushka. Report on Eugenia Borshosh in the name of Bishop Hilarion (Kochergin) of May 3, 1950).

9. Tam samo, Lyst jepyskopu Ilarionu (Kocherghinu) vid 7 chervnja 1952 r. (Letter to Bishop Hilarion (Kochergin) of June 7, 1952).

10. Tam samo, Skargha virnykiv s. Pidvynogradovo Vynogradivskjogho rajonu na im'ja jepyskopa Ilarionu (Kocherghinu) vid 7 bereznja 1952 r. (The complaint of the faithful with. Podvynogradovo, Vynogradiv district, in the name of Bishop Hilarion (Kochergin) of March 7, 1952).

11. Tam samo, Lyst jepyskopu Mykolaju (Kutepovu) vid 10 travnja 1963 r. (Letter to Bishop Nikolay (Kutepov) from May 10, 1963).

12. Tam samo, Osobova sprava svjashhenyka Stefana Verb'jashhuka. Lyst virnykiv s. Rosishka Rakhivskjogho rajonu na im'ja jepyskopa Bogholipa (Ancukha) vid 8 ghrudnja 1955 r. (Personal Affairs of the priest Stefan Verbyshchuk. Letter of faithful with Rosishka of Rakhiv district in the name of Bishop Bogolip (Antsuh) of December 8, 1955).

13. Tam samo, Osobova sprava svjashhenyka Petra Sokacha. Dopovidna zapyska svjashhenyka Petra Sokacha na im'ja arkhijepyskopa Ghryghorija (Zakaljaka) vid 24 ghrudnja 1969 r. (Personal Affairs of the priest Peter Sokach. A note by the priest Peter Sokach named after Archbishop Gregory (Zakalyaka) of December 24, 1969).

14. Tam samo, Skargha virnykiv s. Chornotysovo Vynogradivskjogho rajonu na im'ja jepyskopa Savvy (Babynca) vid 25 travnja 1977 r. (The complaint of virtue with. Chornotysovo, Vynogradiv district in the name of Bishop Savva (Babinets) of May 25, 1977).

15. Tam samo, Osobova sprava svjashhenyka Stepana Bruncvika. Raport svjashhenyka Dmytra Rushhaka vid 8 ghrudnja 1955 r. (Personal Affairs of the priest Stepan Bruntsvika. Report of priest Dmytro Ruschak from December 8, 1955).

16. Tam samo, Osobova sprava svjashhenyka Ivana Ghadzhi (Personal Affairs of the priest Ivan Hadga).

17. Tam samo, Spysok dukhovenstva Mukachivskjo-Prjashivskoji pravoslavnoi jeparkhiji za 1943 r. (The List of Clergy of the Mukachevo-Presov Orthodox Diocese for 1943).

18. Bocjurkiv, B., 2005. 'Ukrainsjka Ghreko-Katolyckja Cerkva i Radjansjka derzhava (1939–1950) (Ukrainian Greek Catholic Church and Soviet state (1939–1950))', pereklad z anghlijekoji Nataliji Kochan, za redakciju Olegha Turija, Ljviv: Vydavnytvo Ukrainjskogo Katolyckogo Universytetu, 268 s.

19. 'V Mukachivskjo-Prjashivskij jeparkhiji (In the Mukachevo-Presov Diocese)', 1946, *Zakarpatsjka pravda*, 7 ljutogho, s.4.

20. Vojnalovych, V., 2005. 'Partijno-derzhavna polityka shhodo religiji ta religijnykh instytucij v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politologichnij dyskurs (Party and State Policy on Religion and Religious Institutions in Ukraine 1940–1960s: Political Science Discourse)', In-t polit. i etnonac. doslidzh. NAN Ukrainy. K.: Svitoghjad, 742 s.

21. 'Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskoi oblasti (State Archives of Transcarpathian Region)', F.R.–195, Op.12, Spr.44.

22. Tam samo, F.R.–544, Op.2, Spr.2.

23. Danilec, Ju., 2017. 'Poездka delegacii Mukachevsko-Prjashhevskoj pravoslavnoj eparhii v Moskvu i kanonicheskij perehod v sostav RPC (na materialah GARF) (The trip of the delegation of the Mukachevo-Pryashevskoy Orthodox Diocese to Moscow and the canonical transfer to the Russian Orthodox Church (on the materials of the GARF))', *Rocznik teologiczny*, Rok LIX, Z.1, s.131–150.

24. Danylec, Ju., 2017. 'Zhytjevyj shljakh pravoslavnoho jepyskopa Nestora (Sydoruka) u svitli novykh arkhivnykh dokumentiv (Life way of Orthodox bishop Nestor (Sidoruk) in the light of new archival documents)', *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Serija: Istorija*, Uzhgorod: Vyd-vo UzhNU «Ghoverla», Vyp.1 (36), s.14–22.

25. Danylec, Ju., 2011. 'Ighumen Feofan (Sabov) (Abbot Theophan (Sabov))', *Spovidnyky ta Podvyzhnyky Pravoslavnoi Cerkvy na Zakarpatti v XX st. / Avt. kol.: Ju. Danylec – gholova avt. kol., arkhijepyskop Feodor (Mamasujev) ta in.*, Uzhgorod, s.159–166.

26. Dovghanych, O., 1999. 'Tragichna dolja pravoslavnykh svjashhenykv Feofana i Petra Sabovykh (The tragic fate of the Orthodox priests Theophanes and Peter Sabov)', *Social-demokrat*, 24 kvitnja, s.5.

27. Koncevich, N., prot., 1951. 'Episkop Kurskij i Belgorodskij Nestor (nekrolog) (Bishop of Kursk and Belgorod Nestor (obituary))', *ZhMP*, №11, s.7–8.

28. Ladyzhec, O., 1995. 'Vony vbyvaly ne tiljky viru (They killed not only faith)', *Sribna zemlja*, 17 chervnja, s.3.

29. 'Peticija igumena Feofana (Sabova) i 23 svjashhennikov Mukachevsko-Prjashhevskoj eparhii k mitropolitu Leningradskomu i Novgorodskomu Aleksiju (Simanskomu) Patriarshemu mestobljuzitelju s pros'boj prinjat' ih eparhiju v sostav Moskovskoj Patriarii, 19 nojabrja 1944 g. (Petition of Abbot Feofan (Sabov) and 23 priests of the Mukachevo-Pryashevsk diocese to the metropolitan of Leningrad and Novgorod Alexy (Simansky) to the locum tenens with a request to accept their diocese as part of the Moscow Patriarchate, November 19, 1944)', 2009. *Vlast' i cerkov' v Vostochnoj Evrope. 1944–1953 gg.: Dokumenty rossijskih arhivov: V 2 t. [Tekst] / RAN; In-t slavjanovedenija; Feder. arhiv. agentstvo; Gos. arhiv RF; Redkol.: V. I. Volokitina (otv. red.). T.1: Vlast' i cerkov' v Vostochnoj Evrope. 1944–1948 gg.*, Moskva: ROSSPJeN, s.61–65.

30. 'Pis'mo pravoslavnoho duhovenstva Zakarpatskoi Rusi I. V. Stalinu s pros'boj prinjat' Karpatskiju Rus' v sostav Sovetskogo Sojuza, 18 nojabrja 1944 g. (A letter from the Orthodox clergy of Transcarpathian Rus to I. Stalin asking him to accept Carpatho-Rus into the Soviet Union, November 18, 1944)', 2009. *Russkaja pravoslavnaja cerkov' v gody Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. Sbornik dokumentov / Sostaviteli: Vasil'eva O. Ju., Kudrjavcev I. I., Lykova L. A.*, Moskva: Izdatel'stvo Krutickogo podvor'ja; Obshhestvo ljubitelej cerkovnoj istorii, s.146–149.

31. 'Prebyvanie v Moskve delegacii Pravoslavnoj Cerkvi Zakarpatskoj Ukrainy (Stay in Moscow of the delegation of the Orthodox Church of Transcarpathian Ukraine)', 1945, *ZhMP*, №1, s.5–10.

32. 'Prebyvanie v Moskve episkopa Mukachevskogo Vladimira (Stay in Moscow Bishop Vladimir Mukachevsky)', 1945, *ZhMP*, №11, s.20–21.

33. Сабов-Ізьянин, Ф., 2003, 'Mucheniky za viru (Martyrs for faith)', *Sribna zemlja*, 20 ghrudnja, s.15.

34. *Cerkovnyj Kalendar' na 1946 god (Church Calendar for 1946)*, Muкачево: *Izdanie Kancelarii Episkopa Mukachevskogo i Uzhgorodskogo*, s.32.